



GÖTEBORGS UNIVERSITET

## Djur som stöd? Voff tack!

- En studie om djur som stöd i pedagogiska verksamheter

Jana Henrik-Klemens, Caroline Olsson, Elisabet Suni

Inriktning/specialisering/LAU390

Handledare: Martin Harling

Examinator: Anna- Lena Lillestam

Rapportnummer: VT14-2910-111

Abstract

## **Examensarbete inom Lärarprogrammet LP01**

**Titel:** Djur som stöd? Voff Tack! - En studie om djur som stöd i pedagogiska verksamheter

**Författare:** Jana Henrik-Klemens, Caroline Olsson, Elisabet Suni

**Termin och år:** VT-14

**Kursansvarig institution:** Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

**Handledare:** Martin Harling

**Examinator:** Anna-Lena Lillestam

**Rapportnummer:** VT14-2910-111

**Nyckelord:** Pedagogik, specialpedagogik, djur, stöd, skola, utbildning, klassrum, djurassisterad pedagogik

### **Sammanfattning:**

Syftet med vår studie är att undersöka hur och varför djur förekommer i pedagogiska verksamheter. Vi vill ta reda på effekter med arbetssättet och vad det finns för vetenskapliga belägg för att sedan sätta det i relation till de mål och riktlinjer som finns i grundskolans styrdokument. Detta för att utreda huruvida arbetssättet skulle kunna svara upp till vår problemformulering där vi uppmärksammat att alla elever inte tilldelas det stöd som de är i behov utav.

Vi har använt oss av samtalsintervjuer och telefonintervjuer med personer som arbetar eller har arbetat med djur i pedagogiska och specialpedagogiska syften. Genom intervjuerna och tidigare forskning har vi funnit en rad positiva effekter av att ha djur i pedagogiska verksamheter. Vi har även funnit att djur kan fungera som ett extra stöd för de elever som behöver detta.

Vi anser att denna studie är av relevans för lärare yrkessamma i skolan då det till stor del är upp till dem att ständigt reflektera över sin verksamhet samt vara öppna för nya vägar och metoder för att hela tiden utveckla verksamheten till det bättre för alla delaktiga. Den här studien kan därför vara till intresse för ett flertal lärare samt en inspiration till alla.

## Innehållsförteckning

1. Inledning .....	5
1.2 Disposition av uppsats .....	6
1.3 Avgränsningar och förtydliganden.....	6
2. Syfte.....	6
3. Teoretisk anknytning .....	7
3.1 Sociokulturellt perspektiv på lärande.....	7
3.1.2. Den proximala utvecklingszonen och scaffolding .....	7
3.1.3. Mediering .....	7
3.1.4. Situerat lärande och kontext.....	8
3.2 Ett skolutvecklingsperspektiv .....	8
4. Tidigare forskning .....	8
4.1 Social och emotionell utveckling av elever i pedagogiska verksamheter med djur ....	9
4.2 Kognitiv utveckling hos eleverna med hjälp av djur .....	11
4.3 Hinder och dilemman som kan uppstå när man använder sig av djur i pedagogiska verksamheter .....	12
5. Anknytning till styrdokument.....	12
6. Metod.....	13
6.1 Val av metod .....	13
6.2 Genomförande av intervjuer .....	14
6.3 Metod för intervjuredovisning .....	14
6.4 Urval .....	14
6.5 Etiska överväganden .....	15
6.6 Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet .....	15
6.7 Metod för sökande av tidigare forskning.....	15
7. Resultat och analys .....	16
7.1. Respondenterna.....	16
7.2. Vad fanns det för syften med införandet av djur i verksamheten? .....	16
7.3. På vilka sätt använder/använde respondenterna sig av djur?.....	18
7.4. Vilka effekter har uppkommit av arbetet med djuren i pedagogiska sammanhang? .....	20
7.5 Vilka hinder och dilemman har uppstått på vägen?.....	21
8. Diskussion .....	23
8.1. Kognitiva syften och didaktiska konsekvenser.....	24

8.2. Socioemotionella syften och didaktiska konsekvenser .....	25
8.3. Hinder och dilemman .....	26
9. Slutdiskussion och didaktiska slutsatser .....	28
9.1. Metoddiskussion .....	29
9.2. Stöd inför vidare forskning .....	30
10. Referenser .....	31
10.1. Internetbaserade källor .....	32
11. Bilaga 1 .....	34

## 1. Inledning

Vi har under vår lärarutbildning<sup>1</sup> på Göteborgs Universitet fått insyn i att djur kan användas i både pedagogiska och specialpedagogiska sammanhang. Vi har lite olika erfarenheter av detta men de erfarenheter vi har kommer i huvudsak från vår verksamhetsförlagda utbildning. Vi har dels observerat att elever på en svensk träningskola har ridning på schemat och har dels deltagit i verksamheter i USA där bland annat marsvin har använts på en förskola för barn med down syndrom<sup>2</sup>. Enligt Manimalisrapporten (2009) så har andra länder under lång tid, bland annat USA, använt sig av djur inom vård, skola och omsorg i betydligt större utsträckning än Sverige, som ligger efter i att ta tillvara de positiva effekter som djur förefaller ha på människor. Ett exempel på de positiva effekterna och hur de kan tas tillvara är, enligt en studie från USA, minskad ångest genom djurterapi för patienter med hjärtsjukdom (Cole, Gawlinski, Steers N Kotlerman, 2007).

Vår erfarenhet av djur i pedagogiska sammanhang är inte större än de ovan presenterade och forskningen inom detta ämnesområde förefaller dessutom vara tämligen sparsam. Särskilt inom den svenska forskningen där ämnet är näst intill utforskat. Trots detta så har vi lyckats finna verksamheter i Sverige som använder sig av djur i pedagogiska och framförallt specialpedagogiska syften. I deras verksamheter tar de stöd i utländsk forskning likt vi gjort i denna studie. Bakgrunden till vår studie kommer dels från vårt intresse för detta sparsamt utforskade arbetssätt samt tar vi avstamp från följande problemområde som vi finner i dagens skola:

Enligt den senaste statistiken från skolverkets resultat och kvalitetsundersökning (läsåret 2012-2013) var det 23 procent av eleverna i grundskolan som inte nådde upp till alla kunskapskrav i Lgr 11 (Skolverket, 2013). Det blir således tydligt att dessa elever inte får det stöd som de behöver. Kan detta bero på att de metoder för stöd som finns inte räcker till eller passar alla elevers olika behov?

Idag har alla elever rätt till en likvärdig och jämställd utbildning. Därför bör undervisningen utgå från elevernas behov och förutsättningar. I skollagen, under kapitel 3, står det att alla elever ska få den guidning och stimulans som de behöver för att utifrån deras förutsättningar kunna lära och utvecklas till den grad som är möjlig inom ramen för utbildningens mål. Vidare i kapitlet står det att det särskilda stöd som elever har rätt till ska ges i den grad och på det vis som krävs för att eleverna ska nå upp till de kunskapskrav som finns (SFS2010:800). Vi ser därför att stöd är en viktig fråga och därmed också olika metoder för stöd.

Vi kommer i den här studien undersöka vad det har för didaktiska konsekvenser för elever och pedagoger i skolan att arbeta tillsammans med djur och vi finner detta relevant dels för att det förekommer en lucka inom den svenska forskningen i ämnet samtidigt som det är något som ändå går att finna i vissa verksamheter. Dessutom är det även relevant då vi läst samt erfarit att andra länder använder sig av djur i betydligt större utsträckning och har gjort så under lång tid inom skolan (Manimalis, 2009). Detta får oss än mer nyfikna och

---

<sup>1</sup> Inriktning förskola, förskoleklass, åk 1-2 samt fritidshem

<sup>2</sup> Down syndrom innebär att man har en kromosomförändring. Personer med down syndrom kan ha lindrig till grav utvecklingsstörning (Jakobsson & Nilsson, 2011:144).

motiverade till att undersöka hur och varför det används djur inom skolan. Vi kommer att koppla vår studie och undersöka huruvida djur i den pedagogiska verksamheten skulle kunna svara upp till det problemområde som finnes i dagens skola i frågan om stöd.

### 1.2 Disposition av uppsats

Vi börjar med att påpeka våra avgränsningar och förtydliganden, därefter följer vårt syfte och frågeställningar som utgör grunden för vår studie. Sedan kommer ett stycke med teoretisk anknytning där vi presenterar vilka teorier vi tar stöd i samt en förklaring på relevanta begrepp. I avsnittet därefter presenterar vi tidigare forskning i form av utländska studier som vi har indelat i tre kategorier. Efter följer ett stycke med anknytning till styrdokument och därefter metod. I metoddelen tar vi upp val av metod, urval, genomförande av intervjuer, metod för intervjuredovisning, etiska överväganden samt en diskussion kring reliabilitet, validitet och generaliserbarhet. Resultatet och analysen av våra samtalsintervjuer presenteras därefter. Vi diskuterar resultatet och metoden i den efterföljande diskussionen utifrån den tidigare forskningen, knyter an våra teorier och styrdokument. Vi avslutar studien med att dra didaktiska slutsatser.

### 1.3 Avgränsningar och förtydliganden

Det förekommer mer forskning kring djur och barn inom det medicinska området men vi har valt att avgränsa oss till pedagogiska och specialpedagogiska sammanhang. Dock kommer vi beröra vissa delar med medicinsk aspekt då detta är något som även behandlas inom specialpedagogiken och därmed inte går att avskilja.

I vår studie har vi valt att endast utgå från den lärandes perspektiv då det är de som vårt problemområde berör. Därför har vi avgränsat oss från att studera utifrån både lärarens och djurens perspektiv.

Vi har samlat empiri och tagit del av forskning som utgår från många olika verksamheter, bland annat gymnasieskola och särskilda verksamheter som exempelvis träningsklass. Detta främst för att det är där det har funnits empiri och forskning att tillgå. Dock har vi i enighet med vår inriktning på lärarutbildningen valt att fokusera på samt analysera och diskutera materialet i förhållande till läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Vi har därför valt att inte använda oss av grundsärskolans och träningsskolans läroplan.

Vi vill förtydliga att vi ser pedagogiken som en helhet där specialpedagogiken ingår. När vi fortsättningsvis använder termen pedagogisk verksamhet menar vi således all sorts pedagogisk och specialpedagogisk verksamhet.

## 2. Syfte

Vi har utfört en kvalitativ intervjustudie med syftet att undersöka hur och i vilket syfte djur förekommer i pedagogiskt eller specialpedagogiskt syfte inom skolan. Vi vill undersöka konsekvenser med arbetssättet. Med avstamp från den bakgrund vi presenterat kommer vi att resonera huruvida djur skulle kunna fungera som ett kompletterande stöd i verksamheten och vi ställer oss frågan:

- Hur beskriver respondenterna sitt arbete med djur i pedagogisk verksamhet, vad finns det för syften och vilka effekter anser dem man kan se av arbetssättet?

### 3. Teoretisk anknytning

Vi kommer under följande stycke presentera de teorier vi utgått från och tagit stöd av i vår undersökning. Vi kommer även presentera korta beskrivningar av centrala begrepp som vi senare kommer att undersöka huruvida de kan appliceras till de arbetsätt och metoder som vi undersöker. De begrepp vi har valt att fokusera på är relevanta för oss då vi kan koppla de till stöd på olika sätt i verksamheten. Vi kommer även att använda oss av dessa begrepp i vår analys och diskussion.

#### 3.1 Sociokulturellt perspektiv på lärande

Vi utgår från ett sociokulturellt perspektiv på lärande då det är den teori vi stödjer oss mot när vi ser på och reflekterar kring lärande och det kommer därmed hjälpa oss att analysera vårt material om hur djur kan användas i lärandesituationer. Inom det sociokulturella perspektivet ser man lärande som en social företeelse där både språket och de sociala förhållandena är avgörande för den lärandes kunskapsutveckling (Imsen, 2006:307). Lev Vygotskij är frontperson inom det sociokulturella perspektivet. Han var verksam som både psykolog och lärare under sin levnadstid (1896-1934) i Vitryssland. Det är hans skrifter som ligger som underlag till perspektivet (Lindqvist, 1995:7).

Motivation och engagemang, ses ur perspektivet, som beroende av upplevelsen av meningsfullhet. Därför är det avgörande hur bra skolan lyckas med att skapa goda läromiljöer och situationer som stimulerar eleverna till aktivt deltagande. För att lyckas med det behöver man skapa miljöer och interaktionsformer där eleverna känner sig accepterade och uppskattade både som någon som kan något och som någon som kan betyda något för andra (Dysthe, 2003:38-39). Vi anser att detta är av stor vikt vid införande av nya metoder eller arbetsformer i skolan.

##### 3.1.2. Den proximala utvecklingszonen och scaffolding

Dysthe (2003) förklarar begreppet den proximala utvecklingszonen, myntat av Vygotskij, som området av vad ett barn klarar av själv och vad barnet kan klara av med stöd av någon annan till exempel en vuxen eller en mer erfaren kamrat. Så småningom kan barnet klara av samma sak på egen hand vid ett senare tillfälle. Det här stödet kallas för scaffolding och nämns ofta med metaforen byggnadsställning (Dysthe, 2003:81-82). Stödet ska vara anpassat efter elevens behov, ju större behov desto större stöd, ju mindre behov eleven har desto mindre stöd kräver denne (Imsen, 2006:319). I dagens samhälle bör varje elev kunna få ta del av en jämställd och likvärdig utbildning. Förutsättningar och förhållanden bör därför anpassas efter elevernas individuella behov. Djur i verksamheten skulle kunna ge möjligheter till att fungera som ett ytterligare stöd att kunna möta elevernas behov.

##### 3.1.3. Mediering

Begreppet mediering är också myntat av Vygotskij och förklaras av Dysthe (2003:45ff) som förmedling. Mediering är ett begrepp som förklarar samverkan mellan människor och de kulturella artefakter (verktyg) som vi använder för att förstå, lära och agera i en kontext. Det är ett stöd i läroprocessen som vi använder för att förstå, lära och agera i en kontext och kan vara antingen en artefakt eller en person som medierar kunskap. Vi kommer att undersöka på vilka sätt djur skulle kunna fungera som ett medierande stöd i läroprocessen.

### 3.1.4. Situerat lärande och kontext

Dysthe (2003:42) beskriver situerat lärande som en process i en kontext. Kontext förklaras ibland som övergripande situation. Det finns inga handlingar eller objekt som är isolerade utan allt vi gör blir begripligt i en kontext, kunskapen är knuten till situationer och konstrueras i olika sammanhang. Hundeide (2006:17) skriver att det är den kulturella gemenskapen i kontexten som påverkar vad man lär sig. Inom den sociokulturella teorin pratas det mycket om situerat lärande, Dysthe (2003:43) beskriver att en konsekvens av detta är diskussionen om autentiska aktiviteter i skolan. Skolan har blivit kritiserad för att vara en icke-autentisk miljö och många anser att skolan borde försöka skapa lärmiljöer som efterliknar livet utanför skolan. Genom att ta in djur i klassrummet förändras kontexten och man kan tänka sig att en effekt av detta kan vara att det öppnar dörrar för autentiska lärmiljöer. Att använda sig av situerat lärande kan fungera motiverande och därför ses som ett stöd för de omotiverade eleverna samt vara ett stöd för elever som lättare lär sig i autentiska kontexter.

### 3.2 Ett skolutvecklingsperspektiv

I och med att vi vill undersöka huruvida det är möjligt, att med hjälp av djur förändra och utveckla metoder för stöd i verksamheten för att tillgodose elevernas olika behov, ser vi det relevant att undersöka det hela ur ett skolutvecklingsperspektiv. Detta för att vi anser att det kan hjälpa oss att analysera hur man bör gå till väga för att möjliggöra införande av nya arbetsmetoder. Följande citat tycker vi kan kopplas till vår studie: "Att i arbetslag tillsammans tolka målen och ange vad eleverna ska uppnå och hur man tillsammans med eleverna ska nå dit handlar ibland om att söka nya vägar" (Folkesson, Lehdals Rosendahl, Längsjö & Rönnerman 2004:47). Att ta in djur i verksamheten är i hög grad ett försök att söka nya vägar till att uppnå målen.

Vidare skriver Folkesson m.fl. (2004) om rektorns roll och betydelse för ett skolutvecklingsarbete. Det är avgörande för förbättringsarbetet att man får både krav och stöd av rektor och ledning. Inom forskningen talas ofta om tre faser beträffande utvecklingsarbete. Den första benämns som *initieringsfasen* vilket är den inledande fasen som ska förklara förbättringsarbetet för lärarna. Under denna fas brukar "deltagarna" dela upp sig i de entusiastiska anhängarna och de som istället blir motståndare. Här kan man använda sig av olika metoder för att visa vad som ska påbörjas, exempelvis kan man ta hjälp av studiebesök eller seminarier. Den efterföljande fasen benämns som *implementeringsfasen* eller *igångsättningsfasen*. Här prövas arbetet ytterligare och man försöker få det att fungera. I denna fas är det vanligt att det uppstår problem och de så kallade motståndarna kommer att anstränga sig för att få återgå till de gamla rutinerna. Det här är en kritisk fas som behöver mycket tid och stödjande funktioner. Därefter kommer *institutionaliseringsfasen*, nu ska arbetet fungera som en rutin och vara en naturlig del av verksamheten. Parallellt med dessa tre faser pågår en fas som kallas *spridningsfasen* vilket innebär att det som fungerat bra i arbetet sprids vidare, till andra avdelningar och andra skolor. Här kan givande diskussioner uppstå som blir en del i ledet till reflektion och ytterligare förbättringar av utvecklingsarbetet (Folkesson m.fl. 2004:133-134).

## 4. Tidigare forskning

I den tidigare forskningen vi tagit del av har vi kunnat urskilja två kategorier som beskriver de huvudsakliga effekter som arbetet med djuren har haft. Effekterna har varit centrerade kring elevernas socio-emotionella och kognitiva utveckling. Vi har därför valt att



kategorisera dem utefter dessa, vilket vi även kan styrka relevansen med då kopplingar kan dras till Skolverkets (2011:9) studie som visar att de typer av svårigheter som nämns när behov av särskilt stöd uppdragas är vanligtvis läs- och skrivsvårigheter (kognitiva) samt beteendesvårigheter så som koncentrationssvårigheter (socio-emotionella). Vi har även en tredje kategori med hinder och dilemman då detta har påtalats i några studier samt är något som naturligt kommer på tal då nya arbetssätt och metoder skall prövas.

#### 4.1 Social och emotionell utveckling av elever i pedagogiska verksamheter med djur

De flesta studier som vi har tagit del av har haft fokus på elevernas sociala och emotionella utveckling i samband med att djur används i den pedagogiska verksamheten. En experimentell studie utförd av O'Haire m.fl. (2013) i Queensland, Australien riktade in sig på marsvin och vilken effekt användningen av den har i grundskoleverksamheten på barns sociala funktioner. Undersökningsgrupperna var vanliga grundskoleklasser där det fanns några elever i behov av särskilt stöd. De använde sig av ett system som kallas Social Skills Rating System där mätningar gjordes på barnen innan och efter studien. Testet bygger på rapporter från både lärare och från föräldrar om barnets sociala beteenden i skolan och hemmet. Testet är uppdelat i sektioner: Socialkompetens och problembeteenden, i lärarens version finns även sektionen akademiska kompetenser.

Under veckodagarna fanns marsvinen i klassrummet och togs om hand av de deltagande barnen under uppsikt. Programmets kontaktperson kom ut två gånger i veckan för att ha möte med den utvalda gruppen av barn. Alla dessa sessioner var guidade av kontaktpersonen i ämnen som var valda utifrån barnens intressen och önskemål. Barnen blev uppmanade att få klarhet i uppgifter som presenterades antingen genom muntlig kommunikation eller med hjälp av pek kort. Aktiviteterna spelades in och alla sessioner innehöll någon form av fysiskt kontakt med marsvinen. Kontaktpersonens roll var att försäkra djurets och barnens välmående och tillhandahålla information och resurser som behövdes.

Hypotesen, att programmet skulle föra med sig ökning av sociala funktioner jämfört med kontrollgrupperna, var utvärderat genom att jämföra förändringar från innan och efter den åtta veckors långa försöksperioden mellan försöks och kontrollgrupperna i varje domän. Studien visade, av rapporterna från lärare, att försöksgrupperna (de som använt sig av marsvin) visade signifikant större förbättringar i deras sociala funktioner jämfört med kontrollgruppen (de utan marsvin) efter de åtta veckorna. Däremot rapporterades detta inte av föräldrarna. Det visades ingen signifikant skillnad mellan grupperna när de gällde de akademiska kompetenserna. Däremot syntes det, av rapporterna både från lärare och föräldrar, betydelsefull minskning av problembeteenden efter de åtta veckorna för försöksgruppen jämfört med kontrollgruppen. I kontrollgruppen var det inga betydande förändringar inom något område mellan testet innan och testet efter de åtta veckorna. Andra resultat av studien visade att det inte fanns några synliga effekter av djur i hemmen vilket pekar på att de förändringar som skett inte hade några kopplingar till tidigare erfarenheter med djur i hemmet. Det hittades heller inga kopplingar till lärarnas inställningar till projektet från början. Slutsatser som kan dras efter denna studie är att användningen av marsvin i skolan verkar som ett bra ytterligare komplement i arbetet med barnens sociala utveckling (O'Haire m.fl. 2013).

I en kvalitativ studie gjord av Kotrschal och Ortbauer (2003) i Wien använde sig en lärare, i ett ordinarie klassrum, av hund för att undersöka om klassrumsmiljön förändrades. Eleverna som gick i klassen var mellan sex och sju år gamla och de var totalt tjugofyra

elever i klassen, fjorton pojkar och tio flickor. Eleverna blev filmade under klasslärarens lektioner under en månads tid utan en hund i klassrummet. Efter att observerat filmmaterialet från första tiden så kom man fram till att klimatet i klassrummet var tufft för läraren då en del utav pojkarna i klassen var överaktiva och inte ville sitta på sina platser utan gick/sprang oftast runt i klassrummet. Det förekom både fysiska och orala bråk under lektionstid främst mellan pojkarna. Ljudnivån var hög och eleverna pratade fritt i klassrummet utan att tänka på att detta störde läraren eller de andra eleverna. Eleverna var oftast inte fokuserade på läraren när hon förklarade uppgifter för dem.

Under studien fick hunden ligga vid en bestämd plats under lektionens gång. Eleverna blev återigen filmade under en månads tid då klassläraren hade med sig en av sina hundar dagligen till klassrummet. Filmmaterialet visade att främst pojkarnas beteende i klassen ändrades. Läraren fick en mer auktoritativ roll då eleverna lyssnade på henne, fast de hade fokus på hunden. Pojkarna i klassen lugnade ner sig då de inte sprang/gick runt i klassrummet på samma sätt. Även de fysiska och orala bråken blev färre och undervisningsklimatet blev mer annorlunda än det varit innan och eleverna pratade inte lika fritt i klassrummet med varandra. Sammanhållningen i klassrummet blev positivt stimulerad och klimatet blev vänligare när hunden var närvarande hos eleverna inne i klassrummet (Kotrschal & Ortbauer, 2003).

I Finland har det gjorts en fältstudie av Kaisu Luomala-Toikkanen (2008) där hundar användes fast här var det i en liten undervisningsgrupp på en gymnasieskola där eleverna hade inlärnings och sociala svårigheter. Genom att ha hundar i klassen har eleverna lärt sig att fungera med dem. Eleverna har lärt sig att känna igen hundarnas behov och hundarna har lärt sig att känna igen elevernas behov. Hundarna har även fått eleverna att lära känna nya människor genom att eleverna i klassen har fått introducera hundarna till nya elever på skolan. Hundarna har fungerat som en länk mellan eleverna, både mellan eleverna i den lilla undervisningsgruppen som mellan resten av eleverna på skolan. Läraren menar att hunden sprider positiv energi till hela skolan då många elever i de andra klasserna intresserar sig för hundarna och därmed även intresserar sig för eleverna i den lilla undervisningsgruppen.

Hundarna har gjort eleverna mer glada och spridit positiv energi i klassrummet. Om de har haft en dålig dag har hundarnas närvaro kunnat göra situationen positiv istället. En elev berättade att hundarna alltid får denne på bättre humör. Detta bekräftar även läraren, läraren berättade om att elevernas föräldrar även märkt skillnad på deras humör sen de började i klassen. Under en skoldag kan en elev få gå ut och rasta hunden. Läraren menar att dessa raster gör att eleverna kan koncentrera sig bättre på skolarbetet. Miljön i klassrummet är lugn och det är sällan konflikter elever emellan. Eleverna är medvetna om att hundarna är känsliga för höga ljud och har detta i åtanke. De är även medvetna om att hundarna känner av aggressivitet och ilska. En elev berättar att hunden lindrar känslan av att vara arg. Genom att klappa hunden en stund så försvinner känslan.

I USA gjordes en kvalitativ studie av Miller och Alston (2004). Den handlade om hur hästen kan användas som ett verktyg i den pedagogiska verksamheten för barn med fysiska funktionsnedsättningar. Studien utgick från en icke-vinstdrivande organisation där de använde sig av hästen i ett terapeutiskt utformat program till barn med fysiska funktionsnedsättningar. Fem föräldrar som hade sina barn på programmet fick förklara vad deras barn hade utvecklat genom att umgås med hästarna. Alla föräldrarna var ense om att deras barn hade utvecklat socialt då barnen hade blivit mer framåt, tog kontakt med andra i hästens närhet, deras självförtroende ökade och även deras lust till att lära.

#### 4.2 Kognitiv utveckling hos eleverna med hjälp av djur

Den andra kategorin som vi fann relevant från studierna var av den kognitiva utvecklingen hos eleverna där en gemensam faktor var att motivationen höjdes och lärandet blev lustfyllt med hjälp av djur i den pedagogiska verksamheten. Exempelvis utfördes det ett miljöforskningsprojekt med kvalitativa metoder (Robin McCartney och Donna Wadsworth, 2013/2014) på en skolgård i en ordinär grundskola i södra Louisiana där 380 elever från förskoleklass till årskurs fem, 49 lärarstudenter och 18 lärare ingick. Studien syftade till att ta reda på vilka fördelar i ett lärande syfte som kan finnas med att ha en skolgård där så kallade klassrumsdjur och andra levande organismer ingick.

Lärarstudenter från ett universitet i närheten hade lagt upp olika stationer på skolgården där barnens lärandeupplevelser var i fokus både under lektionstid och på raster.

Naturskolgården bestod av många olika levande organismer bland annat insekter, skalbaggar, skaldjur osv som går att hitta i närmiljön. De byggde upp ekosystem för sköldpaddor och fjärilar och även miljöer för klassrumsdjuren som bestod av kaniner, hundar, papegojor, akvariefiskar, ödlor, ökenråttor, marsvin och hamstrar. Att ha lektioner utomhus bidrog till autentiska lärandesituationer och tillfällen att utveckla förmågor såsom observation av djurliv, livsmiljöer, anpassning och olika djurs livscyklar. Barnen fick även turas om att ha ansvar över klassrumsdjuren och aktiviteterna var anpassade efter barnens åldrar. Det vill säga de äldre barnen hade mer komplexa uppgifter än de yngre samt fler olika djur och djur som kräver mer skötsel än de djur som de yngre barnen hade.

Det hela dokumenterades med bilder, intervjuer, enkäter och reflekterande journaler från de inblandade. De olika lärande fördelarna analyserades och kategoriserades i följande teman: Djurintresse, vårdande och ansvarstagande beteenden med djur, nyfikenhet, utforskning, reflektion, konkreta experiment som stödjer lärande i kontext samt ökad självkänsla. Resultaten visade positiva effekter som att eleverna utvecklade sina förmågor till bland annat ansvarstagande, respekt, vårdande samt utvecklande av kunskap kring djurliv både innanför och utanför deras naturskolgård. Skolgården uppmuntrade även barnen att utforska den naturliga närmiljön och även utveckla förmågor som observation, kommunikation, problemlösning, ansvarstagande och att göra autentiska kopplingar till djurlivet (Robin McCartney & Donna Wadsworth, 2013/2014).

Vi har tagit del av studier där hundar har använts i läsutvecklande syften bland annat så har Kaymen (2005) gjort en småskalig kvalitativ studie där hon observerat ett läsprogram på en grundskola i USA. Läsprogrammet är en resurs för elever som har svårigheter med att läsa. Dessa program är vanliga i USA och eleverna som deltar i dessa får ofta läsa högt för vuxna vilket potentiellt kan skapa ångest som kan verka avskräckande för vidare läsning. På läsprogrammet som Kaymen (2005) observerat får barnen läsa till en hund istället för en vuxen. Syftet med läsprogrammet ska vara att inspirera elever till att läsa mer, öka deras läsförmåga och deras kognitiva utveckling.

Studien har gjorts med hjälp av observationer, intervjuer och enkäter för att få fram elevernas, elevernas föräldrar och pedagogernas uppfattningar om programmet. Eleverna som deltog i studien var mellan nio och tio år gamla, tre pojkar och en flicka. Syftet med studien var att undersöka hur läsaren på läsprogrammet svarar på att en hund är närvarande under läsprogrammet och om läsförmågan ökar över tid. Kaymens studie visar att alla tillfrågade anser att läsning för hunden är både roligt och spännande. Lärarna ansåg att programmet erbjöd en positiv och ofarlig upplevelse för eleverna. Lärarna menade även att då högläsning till hundar är en ny och annorlunda erfarenhet för eleverna gör detta att läsandet blir underhållande för dem. Innan Kaymen påbörjade studien var hennes hypotes

att eleverna skulle bli distraherade av en hunds närvaro. Detta var inte fallet, utan eleverna blev istället distraherade av ljuden som fanns runt omkring i rummet.

En förälder som ingick i Miller och Alstons studie(2004) ansåg att deras barn hade utvecklats kognitivt när de umgicks med hästen i stallet då eleverna fick lära sig att lyssna och följa med ledarens instruktioner. Föräldrarna ansåg även att denna motivation och detta intresse de såg hos barnen för lust till lärande var en miljö som de önskade att skolan hade och föräldrarna önskade att deras barn kunde ha ridning på sitt skolschema.

#### 4.3 Hinder och dilemman som kan uppstå när man använder sig av djur i pedagogiska verksamheter

I några av studierna har vi läst om olika hinder och dilemman som uppstått i samband med att ta in djur i den pedagogiska verksamheten. Bland annat Kotrschal och Ortbauer (2003) skriver om rektorns roll och att denne måste vara öppen för nya saker för att det ska vara möjligt att ta in djur i verksamheten. De skriver även att pedagogernas inställning påverkar möjligheterna till denna typ av arbetssätt. Vidare nämner de att en förutsättning för att ta in hund i den pedagogiska verksamheten är att hunden måste vara väluppfostrad och utbildad terapihund då den kommer att få möta olika situationer och människor i klassrummet (Kotrschal & Ortbauer, 2003).

Ett annat dilemma som uppstått i arbetet med djur är frågan kring hur allergiaspekten skall lösas. I Luomala- Toikkanens (2008) studie har allergi inte setts som ett hinder utan det är något som skolan i undersökningen har tagit hänsyn till innan arbetet med hundarna startat. Rektorn och en lärare är båda intresserade av hundar vilket har bidragit till att allergifrågan inte blivit ett hinder, de är dock medvetna om att många elever och lärare kan vara allergiska och därför har de funderat på var undervisningen med hundarna skall finnas. Med anledning av detta har de valt ett rum med egen ingång och egen ventilation för att underlätta för de som eventuellt är allergiska. De flesta människor känner till att det finns allergier och att man kan vara allergisk mot olika saker. När man arbetar med djur måste man vara medveten om att människor kan vara allergiska mot pälsdjur.

Ett annat hinder som kan uppstå är en budgetfråga för skolorna. Då många skolor har en liten budget att förhålla sig till och det inte finns pengar till att arbeta med speciella projekt som kostar pengar (Miller & Alston, 2004).

### 5. Anknytning till styrdokument

Vi har valt att relatera vår studie till den rådande Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr 11) då skolan skall utgå ifrån läroplanen är det således viktigt att allt arbete relateras till den. Det finns inga mål eller riktlinjer som behandlar stöd i form av djur men genom att arbeta med djur i den pedagogiska verksamheten kan man finna stöd i läroplanen då effekter av arbetssättet skulle kunna bidra till att målen och kunskapskraven lättare uppnås. Eftersom vi har fokus på stöd och huruvida djuren kan fungera som stöd för eleverna så har vi valt att även fokusera på vad styrdokumentet fastslår om stöd. Vi har även ett fokus på diskriminering och vad styrdokument och lagar säger om det då vi tycker att detta är viktigt att ha i åtanke när man ska undersöka nya metoder och arbetssätt.

När en elev är i behov av särskilt stöd ska de enligt skollagen, kapitel 3 paragraf 7, få särskilt stöd som alternativ till eller som ett komplement till undervisningen och att stödet i

första hand ska ges inom den elevgrupp som eleven tillhör (SFS2010:800). Dock finns det studier som visar att särskiljande lösningar är vanliga för elever i behov av särskilt stöd trots att det finns ambitioner av att använda mer inkluderande lösningar (Skolverket 2008. Rev 2011:9). Det har framkommit av intervjuer att elever som fått stöd i form av särskiljning har upplevt sig utpekade och isolerade. Det här är något som vi även haft fokus på i vår studie och som vi kommer återkoppla till senare i arbetet.

Att arbeta med djur i verksamheten kan vara ett utvecklingsarbete vilken kan leda till nya arbetsmetoder. I Lgr 11 (Skolverket, 2011:11) står det att verksamheten ständigt skall utvecklas och att nya metoder prövas och utvecklas. De resultat man får skall sedan följas upp och utvärderas. Vidare står det att för att ett sådant arbete ska kunna genomföras måste det ske i ett aktivt samspel mellan skolans personal och elever och i nära kontakt med så väl hemmen som med det omgivna samhället.

I Lgr 11 (Skolverket, 2011:7) står det att skolan ska främja *alla* elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Det står i Skollagen (Kapitel 1, paragraf 9) att skolan ska vara likvärdig oavsett var i landet den anordnas. Med likvärdig utbildning menar Lgr 11 (Skolverket, 2011:8) att undervisningen inte ska utformas på samma sätt för alla utan man istället ska ta hänsyn till elevernas olika förutsättningar och behov. Skolan har även ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå upp till målen och att detta kan göras på flera olika sätt.

Diskrimineringslagen (2008:567) fastslår att de som arbetar inom skolan inte får diskriminera någon elev som deltar i eller söker till verksamheten. Diskriminering handlar om att bli missgynnad på grund av "kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder" (2008:567, kap1, §4). ( Läroplanen (2011:2) fastslår att skolan ska präglas av omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling. Således ska ingen i skolan utsättas för diskriminering. Detta för att vi kommer att behandla allergiaspekten som synes vara det största hindret med arbetssätt som inkluderar djur. Där av kommer vi återkoppla till detta senare i denna studie.

## 6. Metod

I detta avsnitt kommer vi att redogöra för vad vi har valt för metod och varför. Vi kommer även att redogöra för hur urvalet har gjorts och vilka etiska överväganden vi har tagit. Efter detta kommer en diskussion kring reliabiliteten, validiteten och generaliserbarheten i vår studie.

### 6.1 Val av metod

Då vi från början visste att vi ville få en djupare förståelse för arbetet med djur i pedagogiska verksamheter valde vi att använda oss utav kvalitativa samtalsintervjuer som är en form av respondentundersökning. Vi var inte intresserade utav kvantitet utan istället respondenternas uppfattningar av sitt arbete med djur inom den pedagogiska verksamheten därför passade denna form av undersökning för oss. Att ha samtalsintervjuer med alla respondenter i fysisk form var dock inte möjligt då många av dem befinner sig i olika delar av Sverige samt en från USA. Vi har därför valt att komplettera samtalsintervjuerna med kvalitativa telefonintervjuer. Svensson och Starrin (1996:55) menar att kvalitativa intervjuer är en metod för att ta reda på, upptäcka och förstå egenskaper hos någon. Vidare menar de att kvalitativa intervjuer är medel för den forskning som har som mål att upptäcka företeelser, egenskaper eller betydelser. Detta innebär att man är intresserad av

vad som sker snarare än att bestämma omfattningen av något som är på förhand bestämt.

## 6.2 Genomförande av intervjuer

Vi genomförde sju intervjuer varav tre av dem genomfördes i fysisk form, tre gjordes via telefon och en gjordes via Skype. Anledningen till telefonintervjuerna var att respondenterna är spridda i olika delar av landet och vi har därför inte möjlighet att ses i person och utföra intervjuerna. Intervjun som gjordes via Skype var med respondenten från USA och detta för att undvika långa kostsamma telefonsamtal. För att få svar på vår frågeställning utformade vi en intervjuguide (se bilaga 1). Denna använde vi oss av i alla respondentintervjuer men eftersom våra respondenter hade varierade erfarenheter anpassade vi oss efter respondenterna och varierade frågorna något. Vi ställde öppna frågor för att få dem att berätta så mycket som möjligt, vilket gav oss möjligheter att ställa följdfrågor under tiden. Svensson & Starrin (1996:63) menar att en kvalitativ undersökning kräver att frågorna skall vara så öppna som möjligt, detta för att man skall få så spontan information som möjligt. Vi spelade in alla intervjuer med hjälp av mobiltelefon samt med respondenternas godkännande. Vi valde att spela in för att underlätta flytet i samtalet istället för att endast ta anteckningar då respondenten kan få behöva vänta medan man tar anteckningar.

## 6.3 Metod för intervjuredovisning

Efter inspelningen av intervjuerna transkriberade vi manuellt ljudfilerna till textdokument. Vi valde att ha fokus på syftet av att ta in djur i verksamheten, hur de hade gått tillväga (didaktiken), effekterna av arbetet samt hinder och dilemman som uppstått. Vi har därefter kategoriserat resultatet utifrån våra fokusområden, detta för få svar på våra frågeställningar. Med hjälp av dessa kategorier har vi kunnat urskilja likheter och olikheter mellan respondenternas svar och erfarenheter. Vi presenterar kategorierna med hjälp av citat och referat från våra intervjuer.

## 6.4 Urval

Urvalet av respondenter skedde på ett strategiskt vis då vårt val av population bygger på respondenternas tidigare och nuvarande erfarenheter av djur inom pedagogiskt verksamhet. Detta är i enighet med Svensson & Starrin (1996:215) som menar att kvalitativa studier vanligtvis är styrda av syftet med studien. Vidare menar Svensson & Starrin att målet är att få ett urval som leder till förståelse för variationen i fenomenet som skall studeras. Respondenterna arbetar i olika typer av verksamheter men alla arbetar med djur och människor i pedagogiskt eller specialpedagogiskt syfte. Respondenterna är till största del verksamma runt om i Sverige. I och med att det i nuläget inte förefaller vara vanligt förekommande att arbeta med djur inom den svenska pedagogiska verksamheten jämfört med andra länder som exempelvis USA (Manimalis, 2009), har vi valt att även använda oss av en kompletterande respondent boende i USA som är verksam inom det specialpedagogiska området samt använder sig av djur i sin verksamhet. Esaiasson et al (2012:259) påpekar att vid samtalsintervju bör urvalet av respondenter vara litet till antalet samt vara okända för de som intervjuar. Detta tog vi hänsyn till när vi gjorde vårt urval.

Två av respondenterna fick vi tag på genom att ta kontakt med tidigare VFU-platser (Verksamhetsförlagd utbildning) där vi mött personer som arbetar med djur i pedagogiska eller specialpedagogiska syften. Resten av respondenterna har vi hittat genom att söka på internet. Vi har använt oss av sökorden djur, skola, specialpedagogik, hund, läshund och klassrum. Därigenom fick vi tag på telefonnummer och mailadresser till personer som arbetar med djur i pedagogiska eller specialpedagogiska syften. Vi har efter detta tagit kontakt med personerna i fråga och frågat om de är intresserade av att medverka i vår

studie.

### 6.5 Etiska överväganden

Innan intervjuerna genomfördes blev respondenterna informerade om syftet med vårt arbete. Samtliga personer fick även ge sitt samtycke till intervjun och att bli inspelade, deras namn är dock fingerade i denna studie. Detta i överrensstämmelse med de etiska riktlinjerna från Vetenskapsrådet<sup>3</sup>. Vi har även talat om för respondenterna att de har möjlighet att ta del av slutresultatet på vår studie.

### 6.6 Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet

Reliabilitet betyder mätnoggrannhet eller tillförlitlighet, det vill säga kvaliteten på mätinstrumentet. Ju mer tillförlitligt ett mätinstrument är desto mer reliabilitet, trovärdighet får det som man har mätt. Då vi använt oss av samtalsintervjuer med frågor som relaterar till vårt syfte anser vi att vårt mätinstrument mäter det vi avser att mäta. Några exempel på reliabilitetsbrister som kan finnas i kvalitativa undersökningar är feltolkningar av frågor och svar hos den som till exempel intervjuas. Reliabilitetsbrister kan även bero på yttre störningar, tur och otur i frågor som ställs (Stukat, 2011:133). För att undvika yttre störningar har vi under intervjuernas gång befunnit oss på platser där ytterst lite yttre störningar funnits. Vi är medvetna om att telefonintervjuer för med sig en del svårigheter. En svårighet finns i att man inte ser personen man intervjuar och då har svårare att tolka hur respondenten uppfattar intervjufrågorna. Eftersom vi har gjort både intervjuer i fysisk form och via telefon menar vi att vår reliabilitet höjs något jämfört med om vi endast hade haft telefonintervjuer. Vi anser att dessa intervjuformer kompletterar varandra.

Validitet betyder giltighet, det vill säga om man mäter det som man avser att mäta och hur bra mätinstrumentet mäter detta. Det är svårt att försöka få ett mått eller en värdering på sin undersöknings validitet. En felkälla som kan tillkomma när man har med människor att göra är att de kanske inte alltid är ärliga (Stukat, 2011:134). Vi förutsätter dock att alla respondenter i vår undersökning är ärliga då vi inte berört något känsligt ämne och att vi endast vill ta reda på respondenternas erfarenheter kring att arbeta med djur. Vi är dock medvetna om att respondenterna talar om sina egna erfarenheter utifrån sina perspektiv och att andra medverkande (elever, föräldrar eller andra kollegor) skulle kunna ha berättat annorlunda, utifrån sina perspektiv, om arbetet med djuren. Vi anser att vi mäter det vi avser att mäta då våra intervjufrågor relaterar till vårt syfte och våra frågeställningar. Att respondenterna får ta del av vår undersökning anser vi ökar validiteten i vår studie.

Generaliserbarhet innebär att man måste resonera kring de resultat man får fram egentligen gäller för. Kan resultat generaliseras eller gäller det endast för den undersökta gruppen är något man får resonera kring. Om det undersökta endast gäller för den undersökta gruppen blir värdet ett helt annat än om det kan generaliseras till en större grupp. Några faktorer som kan påverka generaliserbarheten: urvalet är inte representativt, för liten undersökningsgrupp, stort bortfall och att populationen inte är tydligt definierat (Stukat, 2011:136). Vi anser att vi kan generalisera vårt resultat då den tidigare forskningen instämmer och stärker vad vi har fått för resultat från våra respondenter.

### 6.7 Metod för sökande av tidigare forskning

---

<sup>3</sup> Vetenskapsrådet: <http://codex.vr.se/texts/HSFR>

Vårt första steg i arbetet var att söka på tidigare forskning. Vi började med att använda Google och att söka på svenska. Vi märkte efter mycket sökning att det inte tycktes finnas tillräckligt med forskning i Sverige att tillgå varpå vi bestämde oss för att utöka vår sökning till andra länder. För att hitta tidigare forskning valde vi att använda oss av sökmotorerna "ERIC" och "Google Scholar". Dessa sökmotorer innehåller vetenskapliga artiklar och uppsatser. Vi valde att söka på ett antal nyckelord som kopplar till vår problematik. De ord vi valde var skola, djur, specialpedagogik, husdjur, utbildning, klassrum, djurassisterad pedagogik samt motsvarande ord på engelska då vi använde oss av forskning utanför Sveriges gränser.

## 7. Resultat och analys

Under detta stycke presenterar vi resultat från våra sju intervjuer under fyra olika kategorier som knyter an till vår problemformulering och frågeställningar. Vi påpekar igen att respondenternas namn är fingerade.

### 7.1. Respondenterna

Våra respondenter består av sju personer som arbetar eller har arbetat med djur i pedagogiska och specialpedagogiska sammanhang. Respondenterna är: *Olivia*, socialpedagog som arbetar i en mindre undervisningsgrupp på en grundskola, *Kim* som varit lärare i grundskolan, *Evelina* som är bibliotekarie och haft ett projekt med läshundar<sup>4</sup>, *Kristofina*, som arbetar som speciallärare i en förskoleklass för barn med down syndrom, *Rosalie* som arbetar som elevassistent i en träningsklass, *Lovisa* som arbetar som specialpedagog på en liten skola med elever med funktionsnedsättningar och *Jonathan* som är fritidschef för elever på ett naturbruksgymnasium och använder sig av sin hund i klassrummet med elever som har autismspektrumstörning<sup>5</sup> och ADHD.<sup>6</sup>

### 7.2. Vad fanns det för syften med införandet av djur i verksamheten?

De flesta av respondenterna hade egna intressen av djur och förhoppningar om att kunna använda sig av djur i pedagogiska syften. En av dessa personer är Olivia. Olivia har en bakgrund som djurskötare och har tidigare sett positiva effekter av djur i pedagogiska sammanhang. De positiva effekterna och intresset för djur har fått Olivia att vilja arbeta med djur i pedagogiska sammanhang. Olivia hade en grundtanke med att få ihop hundar och elever i ett pedagogiskt sammanhang. Eftersom det fanns ett behov av extra stöd i hennes klass kunde hon sammanföra sin idé med detta stöd. Det resulterade i att hon började med hundpromenader i sin klass. Syftet var då att stärka elevernas självkänsla och självförtroende. Hon ville även att eleverna skulle klara av att gå på promenad med en egen hund och lyckas. Nedan berättar Olivia om eleverna i undervisningsgruppen:

Många av dessa elever har ju stora misslyckanden bakom sig både socialt och liksom skolmässigt och relationsmässigt också. Så det var det här, att bygga upp förtroende, kommunikation, att vi skulle använda hundarna för och skapa

---

<sup>4</sup>Läshundar är specialdresserade hundar som ska ha positiv inverkan på elevers studiemotivation exempelvis genom högläsning för hunden (Språkrådets nyordlista 2012, s4).

<sup>5</sup> Autismspektrumstörning: En term som används för att beteckna intellektuell funktionsnedsättning i kombination med bristande förmåga att klara det dagliga livet (Jakobsson & Nilsson, 2011:138).

<sup>6</sup> ADHD är en symtomdiagnos och är en förkortning på Attention Deficit Hyperactivity Disorder. Diagnosen fokuserar på tre kärnområden: uppmärksamhetsproblem, överaktivitet och bristande impulskontroll (Jakobsson & Nilsson, 2011:172).



och jobba med empati och att lära sig läsa av kroppsspråk och att man sen skulle kunna sätta över det på liksom kamrater och sådär.

De flesta respondenter hade läst om andra som använt sig av djur i pedagogiska verksamheter eller läst om djurs positiva effekter på människor och därefter fått upp intresse för det. Evelina har läst om ett projekt kallat R.E.A.D<sup>7</sup> (Reading Education Assistant Dogs) där barnen blivit lugna av närvaron av en hund. Detta projekt har gett henne inspiration till att starta ett liknande projekt i samarbete med biblioteket hon arbetar på och en grundskola. För att starta upp detta projekt har Evelina ansökt om pengar från kulturrådet. Syftet med projektet var att öka elevernas läsintresse och läsförmåga. De elever som fick vara med i projektet var de som hade behov av extra stöd inom läsningen eller behov av stöd för att öka självförtroendet. Nedan förklarar Evelina lite om projektet:

Vi hade läst om R.E.A.D. och sett att hundar hjälpte barn att bli lugna och så... och då blir man också en bättre läsare om man har en hund bredvid sig som man kan klappa om man vill en stund eller så där. Så att då tyckte vi att, ja men det där ville pröva och se om det gick att... Och sen funderade vi på vilka barn ville vi ha. Jo årskurs två tyckte vi verkade bra för då har man lärt sig läsa. Alltså det är inte frågan om att vi skulle lära ut läsning utan vi skulle låta barnen träna på det de faktiskt kunde.

Vi tolkar det som att Evelina startade projektet utifrån ett eget intresse och det kunde sen appliceras till ett behov som fanns i en skola i närheten vilket möjliggjorde ett samarbete med skolan där de elever i årskurs två som var i behov av extra stöd vid läsning fick detta, under den period som projektet pågick.

Vår respondent från USA, Kristofina, arbetar som speciallärare i en förskoleklass för barn med down syndrom. I klassrummet har de ett marsvin som heter Ginger. Nedan berättar Kristofina om syftet med marsvinets närvaro:

Ginger is actually a guinea pig and definitely has a purpose in our class. I wanted to bring in a fun way to teach our students responsibility as well as compassion.

Att syftet är att lärandet ska vara lustfyllt för eleverna var ett återkommande tema i våra intervjuer.

Rosalie arbetar som elevassistent i en träningsklass där de tidigare har använt sig av häst. Då träningsklassen vid tidpunkten bestod av ett flertal barn som satt i rullstol valde de att börja med handikappridning<sup>8</sup>. Nedan berättar Rosalie om syftet med handikappridningen:

Vi började med handikappridning eftersom vi hade många barn som satt i rullstol, med funktionshinder och då red vi tandemridning<sup>9</sup> för att de skulle få uppleva rörelser som kan stimulera, för hästens rörelser stimulerar och liknar människans rörelser.

<sup>7</sup> <http://www.therapyanimals.org/R.E.A.D.html>

<sup>8</sup> Handikappridning: Är en sport för personer med olika typer utav funktionsnedsättningar. <http://hippocampus.slu.se/hasten.pdf>

<sup>9</sup> Tandemridning: När man rider två stycken på hästen samtidigt <http://www3.idrottonline.se/LaggaFaltrittklubb-Ridsport/LaggaRidskola/Ridningforryttaremedfunktionsnedsattning/>

I gångarten skritt<sup>10</sup> så stimuleras elevernas grovmotorik då deras bål och bäcken rörs som vid en normal gång. Även elevernas finmotorik stimuleras både när de sköter om hästen och när de styr hästen med tyglarna vid ridning. I Rosalie fall fanns det i klassen ett behov av extra stöd för eleverna med funktionshinder. Detta styrde beslutet om att ta hjälp av häst. Rosalie berättar i intervjun att för tillfället har hon inga elever med detta behov så därför använder de sig inte av ridning längre.

Alla respondenterna förutom en använde djuren i specialpedagogiska syften, respondenten som skiljde sig från de övriga var Kim, som arbetat som lärare i grundskolan. Även hon hade läst om att använda sig av hund i klassrummet och gjorde detta utifrån eget intresse och en vilja av att skapa en lugn miljö. Hon hade inga specifika behov från elever i sin klass utan syftet var pedagogiskt riktat mot den övergripande lärmiljön i klassrummet.

### 7.3. På vilka sätt använder/ använde respondenterna sig av djur?

Respondenterna använde sig av djuren utifrån liknande syften men beroende på vilken verksamhet de arbetar i samt vilka djur de använde sig av skiljde sig arbetsätten åt. Jonathan som är fritidschef och hundlärare på ett naturbruksgymnasium använder sig av sin hund i klassrummet med elever som har autismspektrumstörning och ADHD. Jonathan har varit med från början och startat upp och utvecklat programmet. Nedan berättar han hur hundarna används i undervisningen:

Hunden är med hela tiden i klassrummet inte utanför klassrummet, men skulle eleverna komma och säga att jag mår lite dåligt kan jag ta en promenad med din hund, så javisst får de det. Rektorn har ju också med sig sin hund Fuffe på övervåningen.

Vi tolkar detta som att arbeta bidrar till en god miljö för eleverna då de kan ta pauser och gå ut med hunden när de känner sig trötta. Respondenterna menar även att motivationen för skolarbete höjs och att eleverna känner att det är lustfyllt att komma till skolan. Olivia berättar att hon använder sig av hunden för att göra det lustfyllt för eleverna att komma till skolan. Hon berättar även att flera av hennes elever inte orkade komma till skolan men när hunden kom in i bilden kunde hon locka dit dem då eleverna tycker att det är "så fantastiskt roligt att jobba med hundarna". Nedan berättar Olivia hur de arbetar med hunden under en lektion:

Vi har olika övningar med hund där vi använder oss av hunden med att höja motivationen till inläring eller matematik. Istället för att sitta och räkna i en mattebok så, vi jobbar mycket med bollar med olika siffror som den kan koppla till olika övningar och matematiska uppgifter.

Vidare berättar Olivia att de hela tiden arbetar mot läroplanen. Alla de moment som görs med hunden är kopplade till läroplanen.

Rosalie som arbetar i träningsklassen berättade att när de skulle rida så tog man en taxi till stallet och att de ibland red inomhus och ibland utomhus. Nedan berättar hon om vad elevens roll är under ridningen och vad hennes roll är som assistent:

---

<sup>10</sup> Skritt: Är hästens långsammaste rörelse <http://sv.wikipedia.org/wiki/Skritt>

Elevens roll är ju bara att vara där, vara sig själv och få ta den tid de olika momenten tar med hästen. Min roll är att stötta eleven så mycket som möjligt, pusha men inte tvinga, utan bara stödja i bakgrunden för allt får vara på elevens initiativ.

Här är det tydligt att Rosalies roll blir som ett stöd för att eleven ska klara av att rida eller umgås med hästen. Rosalies stöd liknar stödet i den proximala utvecklingszonen då hennes stöttning hjälper barnet att klara mer än vad denne skulle ha gjort utan hennes hjälp, Imsen (2006:317).

Kristofina, specialläraren från USA förklarar vilken funktion marsvinet Ginger har i hennes klassrum:

The kids take turns helping to care for her, food and water, and love to bring special treats such as fruits and veggies. Ginger is a great motivation for students who don't want to work, once they finish they can hold her. She is also great for helping students transition into the classroom, especially in the beginning of the school year, if they have a hard time separating from mom or dad. Sometimes if a student is aggressive or having a really tough day with behavior, spending some one on one time with Ginger is a great way to calm down. We have even learned some interesting facts about guinea pigs.

Kristofina är den enda som nämner att djuret används som en slags belöning. Detta tror vi beror på att undervisningstraditionerna, enligt våra erfarenheter, skiljer sig markant i USA från Sverige. Det blir ganska tydligt att detta sätt att använda sig av djur riktar sig mer mot en behavioristisk kunskapssyn<sup>11</sup> då marsvinet i Kristofinas klassrum fungerar som en form utav belöning. Däremot får eleverna träna på ansvar när de får ta hand om djuret samt ger den lugnande effekter vilket andra respondenter också tagit upp. Att de lär sig fakta om och studerar djuret samtidigt som djuret är närvarande menar vi kan bidra till autentiska lärmiljöer.

Lovisa arbetar som specialpedagog på en liten skola med elever med funktionsnedsättningar. På skolan har de både hundar, hästar, grisar, får och höns. De olika djuren hade olika funktioner i verksamheten. Nedan förklarar hon om hur eleverna arbetar med hunden:

Det kan ju vara så stora svårigheter att man inte alls kan vara tillsammans med andra elever och då kan man, då kan ju hunden fungera som en liten inkörsport. Man tar med sig hunden in i klassrummet eller på rasten och så är man tillsammans med hunden och så samtidigt så kan man då ja, vara med de andra fast ändå lite bredvid om du förstår vad jag menar. Att man har fokus på hunden.

Lovisa förklarar, likt Kristofina, att djuret kan fungera som en inkörsport. Att djuret har en lugnande och trygghetseffekt är återkommande i våra intervjuer. Detta blir extra viktigt för elever som är i behov av detta stöd. Vidare berättar Lovisa att man genom hunden kan prata om sina egna känslor då de elever som finns på hennes skola oftast har svårigheter med detta. Nedan berättar Lovisa om hur det kan gå till:

---

<sup>11</sup> Ofta förknippas behavioristisk inlärningsteori med enkla former av lärande byggda på belöning och straff, Imsen (2006 s,369).

Och så kan man ju genom hunden prata om hur känner hunden nu, varför gör den så här, man kanske måste säga förlåt till hunden ibland. Och så kan man koppla det till sitt eget liksom, genom hunden.

Här tolkar vi det som att hunden kan fungera som en medierande artefakt i konflikthantering. När eleverna har svårigheter att tala om eller uttrycka sina känslor kan hunden fungera som de extra stöd de behöver i sin läroprocess. Vidare förklarar Lovisa vad hästen har för funktioner i arbetet med hennes elever.

Men det är ju också ett sätt att träna alltså fokus och koncentration och också att bli lugn så att jo det kan vara lite mer samma på så sätt också men på hästen tränar du ju också balans, du tränar på struktur, strukturerad ridning, styra, liksom planera framåt vart du ska, så hästen har ju en mer längre pedagogisk funktion kan jag tycka.

Hästen har liknande pedagogiska funktioner som hunden och marsvinet som vi tidigare tagit upp. Lugn och ro, fokus och koncentration är gemensamma faktorer som kommit upp i alla intervjuer. Dock synes ytterligare funktioner med hästen som inte framkommit med de andra djuren under intervjuerna. Balans och planering är två förmågor som hästen kan hjälpa till att träna på för de elever som är i behov av extra stöd av det.

#### 7.4. Vilka effekter har uppkommit av arbetet med djuren i pedagogiska sammanhang?

Respondenterna märkte många tydliga effekter av att arbeta med djur i pedagogiska sammanhang. Inga av våra respondenter har uttryckt några negativa effekter av arbetet med djur. En gemensam nämnare som respondenterna tar upp är att eleverna blev lugnare när djuren var närvarande. De kunde koncentrera sig bättre och motivationen för skolarbete ökade. Olivia, socialpedagog berättar om sina förhoppningar på vilka effekter som hunden skulle ge:

Många av dessa elever har ju stora misslyckanden bakom sig både socialt och liksom skolmässigt och relationsmässigt också. Så det var det här, att bygga upp förtroende, kommunikation, att vi skulle använda hundarna för och skapa och jobba med empati och att lära sig läsa av kroppsspråk och att man sen skulle kunna sätta över det på liksom kamrater och sådär. Även oxytocin<sup>12</sup>, jag vet inte om du hört talas om oxytocinet här, lugn och ro hormonet. Det är liksom grundbulsten, kan jag säga, i all verksamhet tycker jag när man jobbar med hund i sociala frågor för att om, när man liksom umgås och klappar ett sällskapsdjur det kan vara en häst eller en katt också eller ett marsvin eller vad man nu tycker om, så frigörs hos båda individer alltså ett hormon som heter oxytocin

Vidare berättar hon om hur hennes förhoppningar införlivades.

---

<sup>12</sup> Oxytocin: Ett hormon som är känt att utsöndras under amning och förlossning. Det frisätts även av smekning och beröring både människor och djur emellan. Hormonet gör bland annat att näringsupptaget ökat och blodtrycket sänks.  
<http://www.medicalink.se/news/shownews.cfm?newsid=1344>

När man sen, som jag fick göra sen och släppa in en hund i klassrummet så får alla det här oxytocinet påslaget. Och jag har elever som kan vara väldigt utåtagerande och våldsamma och men när jag har en hund i klassrummet så händer inte det. För att de blir alltså påverkade. Det här påverkar hela systemet och det som är så fantastiskt med oxytocin, det är ju att det har långtidseffekt. Det sitter i en, två, tre dygn i kroppen så att om du träffar ett sällskapsdjur ett par gånger i veckan så har du alltid höga halter av det här lugn och ro hormonet.

Olivia är den enda respondent som nämner medicinska förklaringar till fenomenet att eleverna blir lugna av djuren. Dock är denna effekt något som framkommit av alla intervjuer. I Olivias fall hade hundarna positiva effekter på hennes utåtagerande elever. Även hundarnas medierande egenskaper i arbetet med kommunikation och empati nämns återigen. Fritidschefen Jonathan bekräftar samma effekter som Olivia:

Hunden ger bättre studiemiljö, vi har bara haft två eller tre stora utbrott, riktiga utbrott under dessa 6 år liksom, man hör ju hur eleverna säger lugna ner dig tänk på hunden.

Bibliotekarien Evelina berättade även hon om dessa effekter och tillade:

Vi såg också att en del utav barnen blev betydligt bättre läsare, men inte alla. Jag menar, barnen fick läsa nio gånger för de här hundarna och jag tror att man kanske måste gå längre för att man skall kunna få ett bestående resultat. För just då, så var de ju, blev de bättre, men sen när de...föll de tillbaka lite grann.

Det är tydligt vilka positiva effekter djuren har på eleverna men både i Evelina och de andras fall så är det möjligt att dessa effekter endast infinner sig när djuren är närvarande och att eleverna skulle falla tillbaka till sina gamla mönster ifall djuren togs bort.

### 7.5 Vilka hinder och dilemman har uppstått på vägen?

Flera av respondenterna stötte på hinder och dilemman när de tog in djur i sina verksamheter. Många tog upp allergi som ett exempel på detta. De har löst problemet på olika sätt, Lovisa exempelvis fick en elev som var allergisk och fick då arbeta med hunden utanför klassrummet.

Socialpedagogen Olivia har inte själv stött på några problem men vet om att det ibland finns ett motstånd när det gäller att använda sig av djur inom pedagogisk verksamhet. Hon tror att anledningen till motståndet ofta handlar om rädsla för allergier samt att alla inte är vana vid hundar. Hon har själv inte stött på detta och det tror hon beror dels på att hon har haft lite tur med ledningen. Hon menar att det är en förutsättning att ha med sig ledningen för att kunna genomföra ett sådant projekt. Dels beror det även på hennes gedigna förarbete då hon samlat på sig mycket vetenskapliga artiklar och rapporter. Sedan presenterade hon sin idé för ledningen, rektorerna sedan för hela skolhälsovården och övriga lärare på skolan så hon hade med sig hela skolan innan hon gick ut och informerade föräldrar. Olivia förklarar hur de har gjort för att undgå problematiken med allergier:

En annan del av hemligheten är att vi har en separat byggnad där vi har våra mindre undervisningsgrupper. Och i ett utav dessa klassrum har jag fått lov att ta in en hund liksom. Sen har vi alltså, vi har tre grupper så att när elever söker hit så berättar vi ju om vår verksamhet, och sen har man möjlighet att välja

grupp. Är det så att man är allergisk eller inte tycker om hundar så behöver man ju naturligtvis inte gå i den här gruppen. Men det har ju varit precis tvärtom, alla vill ju gå här. Jag har till och med haft två elever med allergi som har gått. Den ena pojken upptäckte det när vi plockade in hund i klassrummet, för det visste varken han eller hans föräldrar om att han var allergisk. Inte jättemycket men lite, och då fick vi lite panik där ett tag. Hans föräldrar var så positiva och de ville jättegärna skaffa hund på sikt och så där. Så att vi gjorde det enkelt så att han var väldigt försiktig när vi hade hundarna inomhus, och tvättade händerna och så där. Sen har jag alltid allergitabletter i min väska så att ibland, så har vi löst den frågan.

Att man måste ha kollegor och ledning som är öppna för nya saker är en förutsättning som många av respondenterna tagit upp, här har vissa haft lite svårare än andra. Elevassistenten Rosalie märkte av det här med att kollegorna blev ett hinder på grund av rädsla och okunskap. De var livrädda för hästarna så Rosalie fick ta på sig den delen av arbetet för att hon är hästvan. Hon har även stött på hinder från elevhåll:

En elev vägrade gå till hästen, ville inte rida, jag lyfte upp honom en gång och sa nu ska du rida, upp snabbt och gå fem steg med honom, men innan jag fick upp honom så var han nere på marken. Så då la vi ner ridningen och det blev bara pyssel istället, ledde ut hästarna och så vidare.

Rosalie är den enda respondenten som har tagit upp att hon stött på hinder från en elevs håll. Det är för oss en självklarhet att arbetet med djuren endast bör finnas för dem som vill och inte vara något som de tvingas till. Rosalie tror inte att arbetsättet kommer att sprida sig då hon tycker att skolan är "trångsynt" plus att det är en ekonomisk fråga för skolan. Jonathan, fritidschef, tror även han att det är svårt att sprida arbetsättet:

På en annan vanlig skola hade aldrig detta fungerat men i med att detta är ett naturbruksgymnasium så går detta och det är så kul att visa att det fungerar.

Förutsättningarna att ta in djur i verksamheten verkar delvis bero på vad det är för typ av skola eller klass det rör sig om. Eftersom Jonathan arbetar på ett naturbruksgymnasium kan man dra slutsatsen att lärare och elever delar ett gemensamt intresse för djur vilket underlättar arbetet med djur i den pedagogiska verksamheten. Vidare kan vi konstatera att respondenterna som använt djur i specialpedagogiska syften också lyckats utan några större hinder. Den som däremot har mött mest motstånd, från flera olika håll, är Kim som arbetade i grundskolan och tog in en hund i verksamheten.

När jag tog dit hunden så hade jag ju kollat så att det inte fanns några allergier bland barnen och sen var det en förälder som satte igång och bestämde sig för att de inte skulle vara någon hund i klassen. Och satte igång och vända sig till myndigheter och bråka om det. Så det var lite, det var en jobbig period. Alltså för att det var ju hälsovård och.. skolverket och alla dem här.

Kim var den enda som inte använde djuret i ett specialpedagogiskt syfte. När det inte finns något uttalat behov hos eleverna så är det möjligt att föräldrar inte heller är lika öppna för nya metoder. Dessutom nämner hon ingenting om förarbete och att få med sig resten av skolan, som Olivia, utan detta verkar ha varit hennes eget beslut vilket kan ha påverkat föräldrarnas inställning. Kim berättar vidare vad hon upplevde var argumenten från

myndigheterna som satte sig emot att ha en hund i klassrummet. Först menar hon att miljö och hälsovårds myndigheter hade sagt:

Först så sa de ju direkt att du får inte ha en hund i klassrummet. Det får inte vara hundar i klassrummet punkt slut.

Kim förklarar att trots att hon påpekade att hon inte hade barn med allergier samt att föräldrarna var informerade så menar hon att skolverket hade sagt följande:

Ah, men om det kommer ett barn som vill börja hos dig, som har allergi och därför får du inte ha hunden för att det kan komma någon som knackar på dörren och säger jag vill börja hos dig.

Socialpedagogen Olivia vet att det inte är helt lätt att föra in djur i verksamheten och så här tror hon om det:

För att alltså skolans värld är, den är byråkratiskt och den är långsam, ganska trög. Alltså det spelar inte så stor roll vad du försöker förändra inom skolan så tar det väldigt lång tid. Skolan köper inte liksom förändringar det rappaste men jag såg ändå möjligheten att ta in det här i skolan. Det är det att det idag finns vetenskapliga belägg, för det är ju allt som handlar om undervisning ska ju vara liksom, det ska vara avancerat och det ska vara vetenskapligt framtaget och det finns det idag. Så att det gäller bara att liksom träffa rätt personer och trycka på rätt knappar, lägga fram och verkligen. För jag tror att hemligheten bakom att vi har lyckats det är att man gör ett sådant gediget förarbete och presenterar det innan man drar igång.

Hade Kim från början gjort mer förarbete och kommit med vetenskapligt belägg och fått mer stöd i hennes arbete hade hon förmodligen inte stött på lika mycket hinder. Som Olivia påpekar, ska skolan utgå från vetenskaplig grund och ifall man inte kan visa på denna så lär man löpa större risk att möta motstånd.

Ett sista hinder omnämndes av några respondenter och det var den ekonomiska frågan. Rosalie berättade om en pojke som bytte från deras skola:

Vi hörde att den pojke som red hos oss sist fortsatte att rida på den andra skolan, men fick för ett tag sedan sluta då skolan drog in betalningen på taxiresor, vi tog ju taxi upp till stallet.

Att ta in djur i verksamheten kan innebära extra kostnader som alltid när man inför nya metoder och redskap.

## 8. Diskussion

Syftet i vår studie har varit att ta reda på hur djur används i pedagogiska verksamheter och vad detta arbetssätt har för syften och vilka effekter det genererar för verksamheten och dess deltagare. Vad har arbetet med djuren för didaktiska konsekvenser för de barn och pedagoger som arbetar på detta sätt? Vidare undersöker vi huruvida djur i verksamheten skulle kunna användas som ett kompletterande stöd i undervisningen samt hur genomförbart detta skulle vara.

Nedan kommer vi att diskutera vår empiri med hjälp av tidigare forskning för att svara på vår frågeställning och problemformulering. Vi tar stöd från våra teoretiska perspektiv där vi analyserar och diskuterar utifrån ett sociokulturellt perspektiv samt ur ett skolutvecklingsperspektiv. Vi kommer därefter att diskutera vidare huruvida detta arbetssätt skulle kunna svara upp mot vårt problemområde. Vi kommer då att koppla till rådande styrdokument för att sätta arbetssättet i relation till de mål och riktlinjer som finns i dagens skola.

Vi har framförallt kunnat urskilja två övergripande syften med att använda sig av djur i pedagogisk verksamhet. Dels har det varit att stödja elevernas socio-emotionella utveckling och dels har det varit att stödja deras kognitiva utveckling. Vi vill dock påstå att det inte går att helt särskilja dessa två områden då de ofta går ihop i varandra. Vi är dessutom medvetna om att elever kan och ofta har svårigheter inom båda områdena, svårigheter inom det ena området kan generera svårigheter inom det andra. Vi har trots detta valt att dela upp vår diskussion för att underlätta för läsaren samt för att ytterligare synliggöra dessa syften.

### 8.1. Kognitiva syften och didaktiska konsekvenser

Inom det sociokulturella perspektivet och Vygotskijs teori om proximala utvecklingszonen talas det om scaffolding vilket är det stöd som ska ges till eleven utifrån behov (Imsen, 2006:319). Av resultatet samt den tidigare forskningen att döma förefaller även ett djur kunna fungera som detta stöd. Evelina som har varit med och startat upp projektet med läshundar i syftet att stärka de deltagande elevernas läsutveckling och öka deras intresse för läsning har bidragit till att stödja eleverna i deras kognitiva utveckling. Eleverna i fråga hade svårigheter med läsningen och behövde extra stöd. Genom detta projekt blev eleverna lugnare, mer motiverade samt bättre läsare. Vi drar kopplingen att läshunden fungerar som det stöd som eleverna behöver inom sin proximala utvecklingszon i och med att de med hundens hjälp kan läsa högt utan att bli avbrytna av en lärare eller stressad inför klasskamrater. De får tillfälle att utveckla sin högläsningförmåga med hjälp av hunden för att senare kunna klara det på egen hand.

Att använda läshundar för att främja elevers läsutveckling ser vi är att föredra över exempelvis program som Kaymen (2005) hänvisade till där eleverna får träna på att läsa för vuxna vilket ofta genererade oro och ångest inför att läsa. Eleverna i Kaymens studie visade att eleverna ansåg att läsning för hunden var både roligt och spännande. Lärarna på programmet menade att programmet skapade en positiv upplevelse för eleverna vilket resulterade i att läsandet blev underhållande för dem. Vi menar att om elever får uppleva att läsning är lustfyllt så ökar deras självförtroende för att läsa och därmed deras läsförmåga. Intervjun med Olivia visar även på att hunden kan skapa en lustfylld miljö i klassrummet. Hennes elever har tidigare inte orkat komma till skolan men nu när hunden är närvarande fungerar den som motor för barnens lust för både skolan och skolarbetet. Det här kan vi koppla till det sociokulturella perspektivet där motivation och engagemang ses som beroende av upplevelsen av meningsfullhet och goda lärmiljöer som stimulerar eleverna (Dysthe, 2003:38-39).

Inom den sociokulturella teorin talas det mycket om situerat lärande, Dysthe (2003:43) beskriver att en konsekvens av detta är diskussionen om autentiska aktiviteter i skolan. Skolan har blivit kritiserad för att vara en icke-autentisk miljö och många anser att skolan borde försöka skapa lärmiljöer som efterliknar livet utanför skolan. En effekt av att ta in djur i skolan förefaller vara är att det öppnar dörrar för autentiska lärmiljöer. Exempelvis



studien som gjordes av McCartney och Wadsworth (2013/2014) där de hade en skolgård med djur som naturligt levde i närmiljöerna gav många tillfällen där lärandet var situationellt. De fick bland annat bygga upp olika ekosystem som efterliknar ett liv utanför skolan avsevärt. Vi kan även dra kopplingar till hur våra respondenter drog nytta av att de hade djur i sin verksamhet bland annat genom att det öppnade upp för att ta reda på mer fakta om djuret samt att det ger autentiska tillfällen att lära sig hur man exempelvis tar hand om ett djur för att det ska leva och må bra.

Hästen kan användas som ett medierande redskap i arbetet med elevernas kognitiva utveckling. När eleverna rider så måste de bestämma vart de vill rida och tala om detta för hästen genom att ge den rätt kommando. Eleverna använder på så vis hästen som ett medierande redskap där de tränar sig på förmågan att strukturera och planera i vilken ordning olika saker ska ske. Detta var något som Lovisas elever tränade på med hjälp av hästen. Eleverna får även öva på att följa instruktioner. Då eleven får uppmaningar av ridinstruktören under ridningen som den bör tänka på för att utvecklas mer. I Miller och Alston (2004) studie så ansågs barnens kognitiva utveckling ha utvecklats då eleverna hade fått öva på att lyssna in och följa ledarens instruktioner. Vi ser således att hästen kan användas som ett medierande redskap i sådana här situationer då de genom hästen kan planera framåt. Det här kan vi även knyta till scaffolding och den proximala utvecklingszonen, då eleven med hjälp av hästen klarar av uppgifter som att planera och strukturera, så är förhoppningen att de senare ska kunna klara av detta på egen hand. Hästen fungerar som den tillfälliga byggnadsställning som eleven behöver för att utveckla dessa förmågor. Det här är förmågor som för vissa barn är mycket svårare att utveckla än för andra och bör därför i första hand ges till de som är i behov av extra stöd

## 8.2. Socioemotionella syften och didaktiska konsekvenser

Flera av våra respondenter hade elever med socio-emotionella svårigheter och vissa kunde vara utåtagerande. De behövde därför extra stöd i att utveckla bland annat förtroende, empati och kommunikations egenskaper. I de här fallen fungerade djur i verksamheten som stödet för eleverna exempelvis när de har svårt att prata om och uttrycka sina känslor, då fungerade djuret som en medierande artefakt genom att istället för att prata om sig själv kunde eleverna prata om känslor "genom" djuret, hur den känner sig och så vidare. Ifall eleven får träna på detta så kommer denne förhoppningsvis senare klara av att prata om sina känslor även utan stödet (djuret) och därmed utvecklats inom sin proximala utvecklingszon. Eleverna fick träna på kommunikation bland annat genom att de fick läsa av kroppsspråket på djuren vilket senare hjälpte dem att kunna applicera detta på sina klasskamrater. Att ha ett djur i klassrummet gör att barnen blir medvetna om att de inte kan agera hur som helst utan de måste ta hänsyn till djuret. På något vis synes det för många lättare att ta hänsyn till ett djur än till exempelvis en klasskamrat. Dock är hänsyn en förmåga som går att utveckla och vi ser att ett djur kan vara en bra start i detta.

Olivia som hade elever som kunde vara väldigt utåtagerande men som slutade med det beteendet när de hade hund i klassrummet. Olivia förklarade att detta dels berodde på oxytocin, ett lugnande hormon som frisätts när eleverna klappar djuren. Hon är den enda som nämner detta hormon men samtliga respondenter tar upp den lugnande effekten. Detta styrks även av de studier vi tagit del av, bland annat studien med marsvin av O'Haire m.fl. (2013) som visade att problembeteenden minskade likt studien av Kotschal och Ortbauer (2003) som visade att hund i klassrummet gjorde så att miljön i klassrummet blev vänligare och fysiska och verbala bråk eleverna emellan minskade. Studien av Kaisu Luomala-

Toikkanen (2008) visade på likande effekter av hund i klassrummet då eleverna var medvetna om att djuret var känsligt mot höga ljud och en elev berättade bland annat om hur känslan av att vara arg försvann när man klappade hunden.

Det är tydligt att alla studier och intervjuer visar liknande effekter i form av minskade problembeteenden och ett ökat lugn, vare sig det är på grund av oxytocin eller att barnen blir medvetna om att hunden är känslig eller kanske både och så är det markanta förändringar som skett i klasserna. Vi anser att det är avgörande att ha ett bra klimat i klassrummet för att eleverna ska kunna lära och utvecklas på bästa sätt. Ett djur i klassrummet är en möjlig lösning för ett ökat lugn i klassrummet vilket i sin tur ökar elevernas koncentration

Studien av O'Haire m.fl. (2013) visade att elevernas sociala funktioner ökade när de hade marsvin med i undervisningen, det vi finner intressant är att detta endast rapporterades av lärarna men inte av föräldrarna. Det kan bero på att djuren finns i skolan och det är då eleverna blir påverkade av dem. Även studien av Kaisu Luomala-Toikkanen (2008) visade positiva sociala effekter hos eleverna som använde sig av hund i verksamheten. Bland annat blev hunden en länk mellan dessa elever i behov av särskilt stöd och övriga elever på skolan. Hunden gjorde att elever intresserade sig för både hunden och de elever som arbetade med hunden. För elever som annars kanske har svårigheter med sociala kontakter förefaller hunden kunna ge rika möjligheter för dem att erhålla sådana. Detta är något som bekräftas av Miller och Alstons (2004) studie där föräldrarna till barn som hade ridning ansåg att deras barn utvecklats socialt och att deras självförtroende ökat.

### 8.3. Hinder och dilemman

Eftersom vår studie har ett fokus på huruvida det är möjligt att använda arbetet med djur som metod ur ett skolutvecklingsperspektiv, samt för att denna metod är såpass ovanlig så uppstår det följaktligen flera frågor om hinder och dilemman som vi vill reda ut. Därför har vi valt ge detta ett eget stycke som ger oss det utrymme vi anser denna fråga behöver.

Som med alla nya metoder och arbetssätt finnes det en rad dilemman som kan uppstå. Vi kan bland annat se en problematik för de elever som blir vana vid djur i klassrummet. Vad händer med dem om djuret tas bort eller om eleverna byter till en skola eller klass där det inte finns ett djur? Vi kan avläsa av studierna och vår empiri att effekterna av ett djur i verksamheten till största del endast består så länge djuret finns i verksamheten. När det gällde exempelvis Evelina och hennes läshundar såg de tendenser på att eleverna föll tillbaka till sitt gamla mönster när projektet med hundarna var över.

När vi betraktar arbetssättet ur ett skolutvecklingsperspektiv ser vi vikten med att grundligt genomarbeta de olika faserna för att kunna nå framgång i förbättringsarbetet. Vi kan konstatera rektorn och ledningens betydande roll och koppla detta till bland annat hur det fungerade bra i Olivias fall då hon hade hela ledningen med sig. Hon hade varit noga i initieringsfasen genom sitt gedigna förarbete där hon tog stöd av forskning inom området innan hon presenterade det till ledningen. Detta ledde till att implementeringsfasen underlättades för henne då hon fick stöd från övriga inblandade. Hon har därför lyckats att ta arbetet med djuren till institutionaliseringsfasen och det har blivit en naturlig del i verksamheten där hon arbetar.

Om vi ställer detta i jämförelse till Kim så nådde hon aldrig institutionaliseringsfasen då hon blev motarbetad från många håll. Folkesson m.fl. (2004:133-134) påpekar att implementeringsfasen är en kritisk fas där man behöver mycket tid och stöd för att få det att fungera. Detta fick inte Kim då hon till synes var ensam i sitt beslut om att ta in djur i verksamheten. Trots att hon hade fått klartecken från övriga inblandade så borde initieringsfasen varit mer genomgående och gärna byggt på tidigare forskning. Eftersom skolan vilar på vetenskaplig grund att det därför viktigt att kunna argumentera för sin sak och visa vetenskapliga belägg, annars försvårar det arbetet med att få med sig de personer som inte är lika öppna för att prova nya tillvägagångssätt.

En annan faktor som vi kan läsa av har betydelse för framgången av att föra in djur i verksamheten är vad det är för typ av skola. Exempelvis Jonathan som arbetade på ett naturbruksgymnasium hade inte mött så mycket hinder i deras arbete. Eftersom skolan är inriktad på naturbruk vilket i sig handlar om att använda eller värna om levande organismer kan vi anta att djur är ett gemensamt intresse för de inblandade i verksamheten vilket även påverkar deras inställningar redan från början. Det skulle däremot även kunna handla om att elever med allergier kanske inte i samma utsträckning söker sig till naturbruksgymnasium. Där av lär inte ett motstånd, exempelvis i form av det Kim fick möta, vara lika stort på en sådan skola. Studien av Kotrschal och Ortbauer (2003) bekräftar att pedagogernas inställningar påverkar möjligheterna till att lyckas med arbetet med att föra in djur i verksamheten. De påpekar även vikten av rektorns roll och att denne bör vara öppen för nya tillvägagångssätt och metoder.

De flesta av respondenterna tog upp allergin som ett hinder som kan uppstå med att ta in djur i verksamheten. De djur som majoriteten av respondenterna arbetar eller har arbetat med är pälsdjur så som hund och häst. Enligt Vårdguiden (2012) är dessa djur de vi i Sverige oftast är allergiska mot. Där av blir det extra viktigt att innan initieringsfasen ta reda på om det finns elever eller medarbetare med pälsdjursallergier. Olivia hade innan initieringsfasen gjort detta men när arbetet senare startade visade det sig ändå att en utav eleverna var allergisk utan sin eller föräldrarnas vetskap. I hennes fall var föräldrarna tillmötesgående då de själva funderat på att införskaffa en hund. Hindret löstes genom att de var mer försiktiga med hygien till exempel genom att tvätta händerna oftare. Dock är vi medvetna om att det inte verkar finnas en absolut sanning om alla typer av allergier utan att alla fall kan skilja sig åt. Där av kommer det förmodligen inte i alla fall med elever med allergi lyckas få lika lyckligt utfall som för Olivias elev.

Allergier behöver dock inte vara ett hinder som stoppar hela projektet utan det går att lösa exempelvis som de gjort i studien av Luomala-Toikkanen (200). På skolan som studerades hade rektorn och en lärare inte fastnat på allergi som ett hinder utan istället genomarbetat fram en möjlig lösning. Genom att använda sig av ett klassrum med egen ingång och eget ventilationssystem överkom de hindret kring allergier.

Den ekonomiska frågan har även dykt upp som ett möjligt hinder. Exempelvis Rosalies elev som bytte skola hade kvar ridning på schemat fick efter ett tag sluta med detta då den nya skolan drog in taxipengarna till stallet. Miller och Alston (2004) tar upp i sin studie att många skolor har en liten budget att förhålla sig till och därmed kan budgetfrågan vara ett hinder då det inte finns pengar till att arbeta med specialprojekt som kostar pengar. Dock påstår vi att de allra flesta nya metoder och redskap innebär extra kostnader. Detta är en faktor som bör diskuteras innan man aktualiserar införandet av djur i den pedagogiska verksamheten. Redan innan initeringsfasen så bör kostnadsfrågorna tas upp och diskuteras så det inte blir ett senare hinder när projektet har startat.

Frågan om diskriminering vill vi beröra då det är såpass viktigt i dagens samhälle att inte lämna någon kränkt eller diskriminerad, vilket även gäller inom utbildningsområdet och det är därmed något som skall motarbetas i skolan. Lagen om diskriminering fastslår följande:

“Den som bedriver verksamhet som avses i skollagen (2010:800) eller annan utbildningsverksamhet (utbildningsanordnare) får inte diskriminera något barn eller någon elev, student eller studerande som deltar i eller söker till verksamheten”(2008:567, kap2,§5).

Detta kan vi koppla till Kims fall där myndigheterna motarbetade henne med motivationen att om en elev med allergier vill börja i hennes skola imorgon måste denna kunna få det. Det blir således en fråga om diskriminering. Däremot kan vi se att ifall man gör som Olivia och ger elever som ska börja på skolan kännedom om och valmöjlighet att välja klass med hund eller utan hund, så går det att undvika diskriminering av en elev som är allergisk eller kanske inte tycker om djur.

## 9. Slutdiskussion och didaktiska slutsatser

När en elev är i behov av särskilt stöd så skall denne få det enligt skollagen (SFS2010:800). Stödet är till för att eleven ska nå upp till de mål som finns angivna i den aktuella läroplanen. Vi kommer i denna slutdiskussion ställa det vi kommit fram till i relation till de rådande styrdokumentet. Kan detta arbetssätt svara upp till vår problemformulering och verka som kompletterande stöd för de elever som är i behov av det? Vi kommer även här att presentera de didaktiska slutsatser vi kommit fram till.

Enligt skollagen (kap 3 paragraf 7) ska elever i behov av särskilt stöd få detta stöd och då i första hand inom den elevgrupp som eleven tillhör (SFS2010:800). Som vi tidigare nämnt finns det studier som visar att särskiljande lösningar är vanliga för dessa elever (Skolverket, 2011:9). Annat som kom upp i skolverkets rapport var att elever som fått stöd i form av särskiljande lösningar har upplevt sig utpekade och isolerade. Vi finner det viktigt att försöka hitta lösningar som inte handlar om att särskilja elever från resten av undervisningsgruppen utan som fungerar inkluderande. Att ha ett djur i klassrummet förefaller kunna möjliggöra detta och kan fungera som det extra stöd vi tror många elever behöver. Exempelvis genom att inkludera en hund i undervisningen för att ge stöd åt utåtagerande elever och skapa en bättre och lugnare lärmiljö för alla skulle kunna vara ett bättre alternativ än att behöva särskilja utåtagerande elever från klassen för att undvika kaos.

I inledningen refererade vi till en problematik kring att ett högt antal elever inte når upp till de mål och kunskapskrav som de ska efter genomgången grundskola. Mycket av det vi kopplat till läroplanen är från de mer övergripande mål och riktlinjerna som finns, alltså inte kunskapskraven. Vi ser dock ett samband mellan uppfyllandet av de övergripande målen och möjligheterna till att klara kunskapskraven. Bland annat kan vi nu konstatera att djuren bidrar till en lugnare och positivare atmosfär i klassrummen. Vilket tyder på att kunna bidra till att skolans främjande av elevernas harmoniska utveckling som är ett av målen (Skolverket, 2011:10). Ett djur i klassrummet kan även bidra till att eleverna får träna på att ta ansvar genom den och dess behov samt för miljön de vistas i tillsammans. Det här kan svara upp till målet att eleverna ska ta ansvar för sina egna studier och sin arbetsmiljö (Skolverket, 2011:15). Vi vågar påstå att elever som får träna på att ta ansvar

samt vistas i ett harmoniskt undervisningsklimat följaktligen förbättrar sina möjligheter i att uppnå kunskapskraven.

Djuret fungerar som en artefakt för alla elever i klassen men de elever som är i behov av extra stöd kan gynnas än mer av detta. Vi anser att det som i regel gynnar de elever med särskilda behov av stöd gynnar även resten av gruppen. Däremot finner vi det självklart, och viktigt att påpeka, att vi inte ser detta stöd som någon universell lösning på alla problem. Vi menar inte heller på något sätt att detta skulle ersätta det stöd som idag finns (i form av exempelvis specialpedagoger eller olika stödprogram) utan bör istället ses som ett ytterligare kompletterande stöd utöver det som ges.

Vidare fastslår skollagen, i kapitel 3 paragraf 10, att det särskilda stödet som tilldelas en elev skall göras på det sätt och i den omfattning som krävs för att eleven ska kunna uppnå kunskapskraven (SFS2010:800). Djuren fungerar som ett stöd för eleverna att utveckla förmågor och kunskaper som de sedan kan applicera på annat eller andra i sin omvärld. Dock kan vi nu dra slutsatsen att det är en förutsättning att arbetet med djuren sker kontinuerligt under en längre period ifall man vill att effekterna av stödet ska vara bestående. Det är därför viktigt att inte avbryta ett projekt med djur innan man vet att eleverna klarar sig utan det samt att effekterna blir bestående. Vi ser därför poängen med att arbeta med detta som ett utvecklingsarbete istället för ett tidsbegränsat projekt.

Vi tycker att det är extremt viktigt att ingen elev ska bli diskriminerad på grund av en sak som allergi, vi tycker därför att det är viktigt att ifall detta är ett arbetssätt som används på en skola att det görs endast i den utsträckning och på ett sådant vis (med hjälp av separata byggnader, egen ventilation eller utomhus) så att alla elever ska kunna vistas på skolan utan besvär. Vi tror på inget sätt att det skulle vara någon omöjlighet att använda djur i den pedagogiska verksamheten, det har vi belägg för i och med att det faktiskt finns, dock inte i någon större utsträckning. Vi tror att det största hindret snarast ligger i en rädsla och skeptism för att pröva nya mer okända metoder samt vilken inställning till och erfarenhet som man har med djur.

Alla elever är olika och har många olika behov och förutsättningar. Vi är medvetna om att alla elever inte kan tycka om djur eller relatera till dem men resultatet samt den tidigare forskningen tyder på att detta än dock är ett arbetssätt eller en extra stödmotod som är väl värd att prova utifrån alla de positiva effekter som nu kan konstateras.

### 9.1. Metoddiskussion

Vi valde att mestadels använda oss av telefonintervjuer med anledning till att de flesta personer vi intervjuade fanns på spridda platser runt om i Sverige och möjligheterna till att intervju dem personligen var minimala. Vi anser att telefonintervju har varit ett bra komplement till vanliga intervjuer, dock kan vi se en del nackdelar. Bland annat upplevde vi att det ibland var svårt att låta respondenterna få tillräckligt med betänketid då vi inte kunnat läsa av deras kroppsspråk vilket resulterade i att tystnaden i telefonen ibland kunde uppfattas som ett tekniskt fel eller en missuppfattning. Det var även svårt att avgöra när respondenten talat klart på den aktuella frågan. Detta resulterade vid några tillfällen i att respondenten blev avbruten. Andra hinder vi märkte med att använda oss av telefonintervju var att det kanske inte sågs som lika viktig för respondenten då en av respondenterna glömde av att ha sin telefon påslagen.

Eftersom en av respondenterna bor i USA gjorde tidsskillnaden att vi fick utföra intervjun via Skype väldigt sent på kvällen. På grund av tekniska störningar kunde ljudet ibland försämrats vilket resulterade i att vi fick be respondenten upprepa sig.

De intervjuer vi är nöjda med är de intervjuer vi hade möjlighet att göra i egen person. Vi fick erfa att det underlättar att kunna läsa av en persons kroppsspråk. När vi intervjuade fick respondenterna tid på sig att svara på frågorna utan att bli avbrutna och vi kunde ställa följdfrågor på ett mer naturligt sätt. Dessa intervjuer blev också längre i tid. Hade vi haft tid och möjlighet hade vi gjort alla intervjuer i egen person, trots detta är vi nöjda med de intervjuer vi utfört då det inte varit enkelt att finna personer med erfarenhet av djur i pedagogisk verksamhet.

## 9.2. Stöd inför vidare forskning

Vi saknar svensk forskning kring djur och pedagogik, vi hade önskat se att någon forskade i detta ämne då vi funnit en rad positiva effekter med att ha djur närvarande i den pedagogiska verksamheten. Vi hade önskat att denna forskning skulle pågå under en längre tid för att undersöka bestående effekter.

Under vår studie har vi stött på frågan om genus och kön i samband med djur och pedagogik. Vi valde dock att inte gå in på det men finner det intressant för vidare forskning. Att exempelvis undersöka huruvida pojkar blir lugnare än flickor när ett djur finns i klassrummet hade varit intressant då undersökningen av Kotschal och Ortbauer (2003) visade detta.

## 10. Referenser

- Cole KM, Gawlinski A, Steers N Kotlerman J. (2007). Animal Assisted Therapy in patients hospitalized with heart failure. *American Journal of critical care*. 16 (6): 575-85.
- Dysthe, O. (2003). *Dialog, Samspel och lärande*. Studentlitteratur: Lund
- Esiason, P. Gilliam, M. Oscarsson, H. Wängnerud, L. (2012). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Folkesson, L. Lehdals Rosendahl, B. Längsjö, E. Rönnerman, K. (2004). *Perspektiv på skolutveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Imsen, G. (2006) *Elevers värld – Introduktion till pedagogisk psykologi*. Studentlitteratur:
- Jakobsson, I-L. Nilsson, I. (2011). *Specialpedagogik och funktionshinder*. Stockholm: Natur & Kultur
- Kaymen, M. (2005). *Exploring animal-assisted therapy as a reading intervention strategy*. San Rafael: Dominican University of California, Division of education.
- Kotrschal, K. Ortbauer, B. (2003). Behavioral effects of the presence of a dog in a classroom. *Anthrozoös*, 16 (2), s. 147- 159.
- Lindqvist, G. (1995) Förord i: *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Vygotskij, Lev S. Göteborg: Bokförlaget Diados AB
- Luomala-Toikkanen, K. (2008). *On ihan erilaista olla luokassa, jossa on koira – Pieniryhmän oppettajan ja oppilaiden kokemuksia koira-avusteisesta pedagogiikasta*. [Det är helt annorlunda att vara i en klass där det finns en hund – En liten grupp lärare och elevers erfarenheter av hund assisterad pedagogik]. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, institution???
- McCartney, R. Wadsworth, D. (2013/2014). Learning benefits for 5-K students with pets and other living organisms on the environmental playground. *Teaching & Learning*, 8(1), s. 35-55.
- Miller, J. Alston, A. (2004). Therapeutic Riding: An Educational Tool for Children with Disabilities as Viewed by Parents. *Journal of Southern Agricultural Education Research*. 54 (1), s. 113-123.
- O’Haire, Marguerite E. McKenzie, Samantha J. McCune, Sandra. Slaughter, Virginia (2013). *Effects of Animal-Assisted Activities with Guinea Pigs in the Primary School Classroom*. The University of Queensland, School of Psychology.
- Persson, B. (2007). *Elevers olikheter och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber
- Stukat, S. (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur

Svensson, P-G. Starrin, B. (1996). *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur

Skolverket. (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Hämtad från: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2575>

(SFS 2010:800). Skollag. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

### 10.1. Internetbaserade källor

Institutionen för språk och folkminnen - Språkrådet. (2012). *Språkrådets nyordlista 2012*. Hämtad 2014-05-08, från [http://www.svd.se/multimedia/archive/00997/nyordslista2012\\_997150a.pdf](http://www.svd.se/multimedia/archive/00997/nyordslista2012_997150a.pdf)

Intermountain Therapy Animals. (u.å.). Hämtad 2014-04-02, från <http://www.therapyanimals.org/R.E.A.D.html>

Karolinska Institutet. (2013). *Så undviker du allergier*. Hämtad 2014-04-15, från <http://ki.se/forskning/sa-undviker-du-allergier>

Lagga Fältrittklubb. (2013). *Ridning för ryttare med funktionsnedsättning*. Hämtad 2014-04-25, från <http://www3.idrottonline.se/LaggaFaltrittklubb-Ridsport/LaggaRidskola/Ridningforryttaremedfunktionsnedsattning/>

Manimalisrapporten. (2009). Hämtad från: <http://www.vardhundskolan.se/Manimalis%202009.pdf>

Medical Link 3W AB. (1999). *Lugn och beröring. Oxytocinets läkande verkan i kroppen*. Hämtad 2014-04-15, från <http://www.medicalink.se/news/shownews.cfm?newsid=1344>

Nationella Stiftelsen för hästhållningens främjande. (u.å.). *Hästen i Sverige - betyder mer än du tror*. Hämtad 2014-04-25, från <http://hippocampus.slu.se/hasten.pdf>

Skolverket. (2013). *Kvalitet och resultat i skolan. Grundskolan - Slutbetyg årskurs 9*. Hämtad 2014-04-24, från [http://siris.skolverket.se/reports/rwservlet?cmdkey=common&notgeo=&p\\_verksamhetsar=2013&p\\_hm\\_kod=&report=gr9betyg\\_nyckeltal&p\\_lan\\_kod=&p\\_kommun\\_kod=&p\\_skolkod=&p\\_komminv\\_kod=&p\\_kgrupp\\_kod=&p\\_rapport=gr9betyg\\_nyckeltal&p\\_verksform\\_kod=11&p\\_info\\_omrade=betyg](http://siris.skolverket.se/reports/rwservlet?cmdkey=common&notgeo=&p_verksamhetsar=2013&p_hm_kod=&report=gr9betyg_nyckeltal&p_lan_kod=&p_kommun_kod=&p_skolkod=&p_komminv_kod=&p_kgrupp_kod=&p_rapport=gr9betyg_nyckeltal&p_verksform_kod=11&p_info_omrade=betyg)

Skritt. (2013, 28, Mars). I Wikipedia. Hämtad 2014-05-12, <http://sv.wikipedia.org/wiki/Skritt>.

Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Hämtad från: <http://codex.vr.se/texts/HSFR>



Vårdguiden. (2012). *Pälsdjursallergi*. Hämtad från: <http://www.1177.se/Uppsala-lan/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Palsdjursallergi/>

## 11. Bilaga 1

### Intervjuguide

Kan du berätta om din yrkesroll?

Hur började du arbeta med djur?

- *Vems beslut?*
- *Vad fick ni er inspiration ifrån?*
- *Vad hade ni för förhoppningar?*

Kan du berätta om ert arbetssätt?

- *Ändrades förväntningarna under arbetes gång?*
- *Stötte ni på hinder? Vilka?*
- *Vad var djurets roll? Vad var barnets roll? Vad var den vuxnes roll?*

Vilka reaktioner har ni mött?

Uppfylldes era förväntningar? Om inte – vad blev resultat istället?

Finns det dokumentation att ta del av?

Hur ser framtiden ut?

- *Vill du arbeta vidare med detta arbetssätt?*
- *Finns det nya projekt på intåg?*
- *Tror du att ert arbetssättet kommer sprida sig?*

Är det något du vill tillägga?